

alişan şahin

dinsiz bir dindar olarak
nietzsche ve tasavvuf
nietzsche'de nefis ve insan-ı kâmil temaları
olarak *übermensch* ve güç istenci

“İnsan, hayvan ile Ü bermensch arasına bağlanmış bir iptir; uçurumun üzerindeki bir ip.”

Böyle Buyurdu Zerdüş t

Kusursuz İnsan, insan ale mi ile ilahi alem arasında bir köprü görevi görür. İç dünyaları uçsuz bucaksız evreni yansıtarak, kendi içlerindeki kozmosu yansıtır.

İbn Arabi'den Mealen

@

*“Fısıldanan sözlerdir fırtınayı getiren;
güvercin ayaklarıyla gelen düşünceler yönetir dünyayı.”*

ECCO HOMO

Giriş

Nietzsche'nin Tanrı tanımazlığının ifadesi olarak yaygın bir şekilde bilinen “Tanrı öldü, onu biz öldürdük” sözü hem onun Tanrı kavramı ile bir felsefeci olarak barışık hem de Tanrı'nın artık mevcut olmadığına işaret eden bir motto olarak ona karşı olduğunu ifade eder. Nietzsche Tanrı'nın varlığı ve yokluğu ile ilgili bir tartışmaya girmez. Ama Tanrı kavramına verilen ya da atfedilen anlam ile problemi vardır. Bunun yanında o hayatla bağını koparmamış biri olarak insanlar için yaşamın inançsız bir şey olmadığına da idrakinde biri olarak Tanrı'ya atfedilen önemin farkında olarak Tanrı'nın yokluğunu değil ama işlevsizleştirilmesi ve iyilik ve kötülük nosyonlarından arındırılmış ve doğadaki koparılmış bir Tanrı'nın anlamsızlığından dolayı özellikle Hıristiyanlık üzerinden bu anlayışa karşı oldukça sert eleştirilerde bulunur.

Haklı olarak “*‘doğa-karşıtı’ Tanrı iğdiş edilmiş ‘bir iyilikler Tanrısı’dır. Bundan dolayı ‘Öfke, intikam, kıskançlık, alay, kurnazlık, şiddet hakkında hiçbir şey bilmeyen bir Tanrı’nın ne anlamı olur ki? Bunlara sahip olmayan bir Tanrı anlaşılmazdır da’*”¹ şeklinde yorumlanan Nietzsche hakikate ve gerçeğe yaslanır.

Bu denemede murat ettiğim Nietzsche'nin Tanrı tanımazlığı ya da dindarlığı değildir. Ama onun bir felsefeci olarak hem tarz hem de tema olarak dini yazınla yakınlığı ve tema olarak fikri benzerliklerine dikkat çekmektedir. Buna benzerlik değil ama daha ince bir ifade ile Nietzsche'nin fikirleri ile İslam, *Kur'an* ve özellikle Tasavuf arasındaki tekabüliyet demek daha doğru olur.

¹ Elif ERGÜN, Yıldırım ORTAOĞLAN “*Tanrıya karşı Tanrılar: Nietzsche ve İslam*”, Özne Dergisi, 31. Kitap, Güz 2019, s. 765. Bu alıntıdaki Nietzsche referansları yazarlar tarafından *Deccal* kitabından yapılmıştır.

Burada Nietzsche'nin Güç İstenci, Üstinsan vb gibi kavramlarının Sufizm ve İslam açısından tekabül ettiği yerlere vurgu vardır. Elbette ki her ne kadar düşünce kökeni olarak aynı yerlerden kaynak olsa da farklı kültürlerin ürettiği felsefi kavramlar ve onlara atfedilen anlamlar kültürlerin ve coğrafyanın gelişim seyri içinde farklı şekillerde ifade edilir. Dolayısıyla buna benzeme, aynılık vb. gibi kavramlar değil tekabül etme gibi bir kavramı yakıştırmak daha doğrudur.

Bazı egoist yazarların Nietzsche'nin Stirner'den intihal yaptığını iddia etmekte oldukları biliniyor. Bu iddianın çok da doğru bir iddia olduğunu düşünmüyorum fakat benzer bir bakış açısı ile *Kur'an* ve *Böyle Buyurdu Zerdüşt* arasında mukayese edilirse intihalin *Kur'an*'dan yapıldığı sonucuna dahi varabilir. Ben bu iddianın doğru olmadığı kanaatindeyim fakat bir tekabüliyete olduğuna vurgu yapacağım.

Kimi İslamcı yazarların Nietzsche'de aradıkları İslam'ı bulmalarının mümkün olmadığına özellikle dikkat çekmek isterim ama tema olarak hem İslam hem de Hıristiyan heterodoksisinden aldığı fazla şeyler olduğuna da dikkat çekmek isterim. Onun yaşamı olumlayan bir felsefeci olarak İslam'a atfettiği ayrıcalığın da bu minvalde önemine dikkat etmek gerekir.

Ian Almond'un Nietzsche ve İslam hakkında söyledikleri bu minvalde önem taşır.² Dediğim gibi, Nietzsche elbette Tanrı inancına sahip biri değildir ama gerek aldığı temalar ve *Kur'an*'daki kimi benzerlikler gerekse de Eckhard, İbn Arabi'nin ortak temaları ile yakın görülebilecek temalar ve İnsan-ı Kâmil ve Üstinsan vb. gibi

² İan ALMOND, “Nietzsche'nin İslam ile Barışı: Düşmanımın Düşmanı, Dostumdur”, <https://itaatsiz.org/nietzschenin-islam-ile-barisi-dusmanimin-dusmani-dostumdur-ian-almond/>

kavramlarının içeriklerindeki benzerlikler onun dindar olmayan bir inanan ve zincirlerinden kurtulmuş bir “din” tasavvuruna sahip olabileceği intibasını bırakır bizde.

Bizzat kendisinin *Böyle Buyurdu Zerdüşt* kitabı hakkında söyledikleri onun bir “kutsal” kitap yazma temayülünü ortaya koyar.

*“Yazılarım içinde Zerdüşt’ün ayrı bir yeri vardır. Onunla, insanlığa şimdiye dek verilen en büyük armağanı sundum. Bin yılları aşan sesiyle Zerdüşt yazılmış en yüce kitap, gerçekten yüksekler kitabı olduğu gibi –insan denen olguyu uçurumlar boyu aşışında bırakmıştır– hem de kitapların en derini, doğrunun en derin hazinesinden doğmuş olanıdır; bir tükenmez kuyudur, içine daldırılan kova ancak altın dolu, iyilik dolu olarak çıkar. Burada konuşan ne bir yalvaçtır ne de din kurucusu denen o güç istemi ve hastalık kırmasıdır. Onun bilgeliğini anlarken acınacak bir yanılmaya düşmemek için her şeyden önce bu sesi, ağızından çıkan bu durgun, mutlu sesi **duymak** gerekir! “Fısıldanan sözlerdir fırtınayı getiren; güvercin ayaklarıyla gelen düşünceler yönetir dünyayı–”³*

①

Elbette her filozofun etkilendiği ve fikirlerini temellendirdiğinde etkilendiği ve bir yol gösterici olarak bir izlekte yol alırken referans aldığı oldukça farklı gelenekler, kültürler, filozoflar ve teologlar olabilir. Bu entelektüel faaliyetin doğasında olan bir haldir. Bu makaleye başlarken popüler olarak tanrı tanımazlığı ile bilinen Nietzsche’yi teolojik anlamda etkileyen hele ki Deccal’ı ile Hıristiyanlığa şiddetli saldırılarda bulunmuş olmasının

³ F. Nietzsche, *Ecco Homo*, Çev.: M. Tüzel, M. 360, İş Bankası Yayınları.

da yaygın olarak bilinmesini de hesaba katarak Hıristiyan düşünür Maister Eckhard'dan ne denli etkilendiğine de bir nebze değinmek gerekir diye düşündüm. Her ne kadar Hıristiyan tanrısına saldırıları oldukça sarihse de fikirlerindeki ve dilindeki mistik havayı anlamak açısından bu önemlidir. *Kur'an*'dan ve İslam kültüründen⁴ etkilendiğini ve ona övgüler dizdiğini de zaten biliyoruz.

Ayrıca M. Eckhard'ın fikirleri ile Vahdet-i Vücut felsefesi arasındaki yakınlıklar üzerine çalışmalar da dikate değerdir. İbn Arabi, İbn Sina ve İbn Rüşd'den etkilendiğine dair metinler mevcut. M. Serdar Eglen, "*Yunus Emre ve Meister Eckhart'ta Varlık Tasavvuru*" adlı çalışmada şöyle diyor:

*"Eckhart, bir Dominiken Hıristiyan olmasına rağmen etkilendiği çevreler arasında Müslüman düşünürler de vardır. Avrupa'da Endülü's'te yaşayan Müslüman ve Yahudi düşünürler ve Arapça'dan tercüme edilmiş kitaplar aracılığıyla bu kültüre yabancı değildi. Yine de onun herkesten değil, özellikle İbn Sina ve İbn Rüşd'den etkilendiği anlaşılmaktadır. Sözgelimi, doğrudan ya da "meister" (üstat) diyerek dolaylı olarak eserlerinde yüz yirmi üç kez İbn Sina'dan alıntı yaptığı tespit edilmiştir. Eckhart'ın sık tekrar ettiği ifadelerden olan "Esse est Deus" (varolan Tanrı'dır) ifadesi doğrudan İbn Sina metafiziğinden alınmıştır."*⁵

⁴ Hanina Ben-MENAHM, "*Nietzsche'nin 'Böyle Buyurdu Zerdüş'tü ve Kur'an*", Çev. Alişan ŞAHİN. İnternetteki şu adreste: <https://itaatsiz.org/nietzschenin-boyle-buyurdu-zerdust-kitabi-ve-kuran-hanina-ben-menahem/> ve Alişan ŞAHİN "*F. Nietzsche – Böyle Buyurdu Zerdüş'tü ve Vahiy*", şu adreste okunabilir: <https://itaatsiz.org/f-nietzsche-boyle-buyurdu-zerdust-ve-vahiy-alisan-sahin/>

⁵ Hikmet Yurdu, Yıl: 9, C: 9, Sayı: 18, Temmuz – Aralık, 2016/2, ss. 163 – 176, Mehmet Serdar EGLEN, "*Yunus Emre ve Meister Eckhart'ta Varlık Tasavvuru*", s. 166. Eglen'in kaynağı: "A Com-

Meister Eckhart (1260-1328) Alman Dominik rahibi, ilahiyatçı ve mistik. Öğretileri Alman mistisizminin gelişmesinde oldukça etkili olmuş ve bugün de incelenmeye ve tartışılmaya devam ediyor. Alman felsefesinde özellikle Nietzsche'yi büyük oranda etkilediği iddia edilir.

Nietzsche, Eckhart'ın çalışmalarından derinden ilgilenecek, yazılarında sık sık ondan alıntılar yapar. Özellikle Eckhart'ın tüm varlığın temelsiz temeli olarak tanımladığı Tanrı kavramından etkilenmiştir. Eckhart, Tanrılığın tüm isim ve kavramların ötesinde olduğunu ve yalnızca mistik birlik yoluyla doğrudan deneyimlenebileceğini savunur.

Nietzsche, Eckhart'ın kendini aşma (self-overcome) vurgusundan da etkilenmişti. Eckhart, insan varlığının amacının Tanrı ile birliğe ulaşmak yani tasavvufta buna fenâfillah, tefâni sırrı da denilen "ölmeden önce ölmüş gibi olup" yokluk sırrına ermek, Allah'ın varlığında yok olmak, erimek anlamına gelmekle hemen hemen aynı kavram olduğunu ve bunun ancak egonun yani benliğin ya da nefsin üstesinden gelinerek yapılabileceğini söyler. Nietzsche ise insan yaşamının en yüksek amacının birey olarak kendini yaratmak yani üstinsan'a (*Übermensch*) ulaşmak olduğunu savunarak bu fikri benimsemiş ve kendine göre geliştirmiştir.

Bu spesifik fikirlerin yanı sıra Nietzsche, Eckhart'ın yazı tarzından da etkilenmişti. Eckhart'ın çalışmaları çoğunlukla şiirsel ve imalıdır ve paradokslar ve çelişkilerle

panion to Meister Eckhart, ed. by Jeremiah M. Hackett, Brill, Leiden Boston 2013 içinde, "Eckhart's Islamic and Jewish Sources: Avicenna, Avicbron, and Averroes," Alessandro Palazzo, s. 253."

doludur. Nietzsche bu üsluba hayrandır ve kendi yazılarını da bu tarzda kaleme almıştır.

Eckhart'ın Tanrılık, kendini aşma ve dilin doğası hakkındaki fikirlerinin tümü Nietzsche'nin yazılarında kendine yer bulur ve onun felsefi görüşünün şekillenmesine yardımcı olur.

Meister Eckhart'ın fikirlerinden Nietzsche'nin çalışmalarına etki eden birkaç başlık tam konumuzla ilişkilidir.

- *Tragedyanın Doğuşu*'nda Nietzsche, Dionysosçu ruhu Eckhart'ın Tanrılık kavramıyla karşılaştırır. Dionysos'un, akılcı egoyu parçalayan ve dünyayı doğrudan bir şekilde deneyimlememize olanak tanıyan bir yaşam ve yaratıcılık gücü olduğunu savunuyor.

- *Böyle Buyurdu Zerdüşt*'te Nietzsche'nin karakteri Zerdüşt, Eckhart'a benzer bir üslupla konuşur. Muhataplarına meydan okumak ve onları düşünmeye teşvik etmek için paradoksları ve çelişkileri kullanır.

- Nietzsche, *Güç İstenci*'nde insan yaşamının amacının kendini aşmak olduğunu savunur. Bunu toplumun geleneklerine veya benliğin sınırlamalarına bağlı olmadan üstinsan'a varma süreci olarak tanımlar. Bu fikir, Eckhart'ın, insan varoluşunun amacının –İslam tasavvufunda olduğu gibi– Tanrı ile birliğe ulaşmak olduğu yönündeki öğretisine benzer.

Anlaşıldığı kadarıyla Eckhart'ın fikirleri Nietzsche'ye düşüncelerini geliştirmek için bir temel sağlamıştır ve onun felsefesini geliştirmesine yardımcı olmuştur.

@

Sanırım 2000’li yıllarda idi; nefis üzerine yazdığım bir yazıda aynen şöyle demiştim:

“Nefs, toplum yaşamı içinde kendine biçtiği yerlerde, insan varlığının kendini tanımaya ve kendini kılmasına doğru bir atılımının temel kavramıdır. Bunun Nietzsche’deki adı ‘üst insan’, tasavvufa ise ‘insan-ı Kâmil’dir. Kavramın yanlış anlaşılmasının önüne geçebilmek için şunu vurgulamakta yarar vardır: Bu kavram toplumsal yaşamın düzenlenmesi ve toplumun kendini sağaltabilmesi için ortaya sürülen bir kavram değildir; tam tersine varlığın âlemde kendini anlamlı, özgün ve temiz kılması için, yaşamın sürdürülebilirliğinin işareti olarak vardır.”

O günden bugüne ufak nüanslarla da olsa bu fikirden farklı düşünmemekteyim ama ifade ederken eksik bırakılmış birkaç şey olduğunu da vurgulamalıyım. Bunlardan biri Nefs. İnsanın kendini oluşturma ve olumlu anlamda insan olma çabasında kavranacak önemli bir kavram olarak ifade edildiğinde burada Nietzsche’ye gönderme yaparken bunun bir “Güç İstenci” olduğunu vurgulamamaktı. Nefs bu Güç İstencinin adı olarak ifade edilebilirdi.

Yani Nefs kavramının Nietzsche’deki karşılığı Güç İstenci olarak ifade edilebilir. Onda üstinsan kavramının karşılığı ise *Kur’an*’dan temelini alan ve tasavvufun bir yol ve erkan olarak kendi ile mücadele ve savaş süreci olarak ifade ettiği İnsan-ı Kâmil...

Yukarıda kendi yazımdan alıntılıdığım kısımda bir diğer eksik ise *“Bu kavram toplumsal yaşamın düzenlenmesi ve toplumun kendini sağaltabilmesi için ortaya sürülen bir kavram değildir,”* cümlesindeki eksiklik ise cümleye sadece gibi bir önemli kelimenin eklenmemesi-

dir ki cümlenin tüm anlamını değiştiriyor. Yani bu kavram aynı zamanda toplumsal yaşamın düzenlenmesi ve insanlararası ilişkilerin hakkaniyetli temellere oturtulabilmesi için insanın kendini olgunlaştırıp kendini terbiye etmesinin de önemine işaret eder.

Şimdi bu birbirine bağlı ve birbirini gerekseyen kavramlardan hareketle Nefs kavramı ve Güç İstenci kavramları arasındaki benzerlikler ve ilişkiyi ele almaya başlayacağız. Ardından bu kavramların iyi bir insan, kendini bilen ve özgür bir insan, şahsiyet sahibi, nitelikli insan olma ve alemde tek ve kendi olabilen, bir insanın olma sürecinde kendince yetkinleşmesi için sürecine dair Nietzsche ve *Kur'an*; İslam tasavvufunda nasıl benzerlikler ve yakınlıklar olduğuna vurgu yapmaya çalışacağız.

®